

SUGLASNIČKI SISTEM I VAŽNIJI GLASOVNI PROCESI U GOVORU
POTARJA (U KONTEKSTU MIJEŠANIH I PRELAZNIH GOVORNIH TIPOVA)

Draga BOJOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: dragabojovic@t-com.me

ABSTRACT

The article describes the consonant system in the speech of Potarje, an area in Northern Montenegro. The speech belongs to the East-Herzegovinian dialect, which at the margins displays transitional and mixed character. The specificity of this geolinguistic area is in that it testifies to the language being a living category and demonstrates that an administrative boundary in linguistics and the language itself is not necessarily a boundary between "languages," but rather a border area between different speeches. This applies to the area between Montenegro, Bosnia and Herzegovina, and Serbia. The mixed speech is characteristic of the Muslim "language oasis" far from the border, in the village of Lever Tara. Methods of research were based on fieldwork, records, audio recordings, as well as descriptions and comparisons within the speech and with the neighbouring speeches, and those relevant for the explanation of certain speech phenomena. Our goal was to present the material, its descriptions and comparisons without any pretensions to provide a full explanation of the speech lines.

Keywords: speech of Potarje, transitional speech, mixed speech, consonant system, vocal processes

IL SISTEMA CONSONANTICO E I PRINCIPALI PROCESSI FONETICI NELL'IDIOMA DI
POTARJE (NEL CONTESTO DEI TIPI DI PARLATA MISTA E DI TRANSIZIONE)

SINTESI

Il contributo descrive il sistema consonantico della parlata di Potarje. Potarje è l'area del bacino del fiume Tara nel Nord del Montenegro e il suo idioma appartiene al dialetto erzegovino orientale, manifestando ai margini del territorio un carattere di transizione e misto. Quest'area geolinguistica ha la peculiarità di comprovare il fatto che il linguaggio orale è una categoria viva e che né in linguistica né nel linguaggio stesso un confine amministrativo costituisce una barriera all'estensione delle isoglosse, le quali vengono prese, in maniera selettiva, come base per la designazione di una determinata parlata. Gli idiomi misti della nostra ricerca comprendono le parlate "contigue" tra gli stati di Montenegro, Bosnia-Erzegovina, e la Repubblica Serba. Come esempio del tipo di parlata mista si può prendere anche l'oasi linguistica di popolazioni musulmane lontane dal confine, ossia il villaggio di Lever Tara. I metodi di ricerca sono basati su studi sul campo, su annotazioni e registrazioni audio, nonché sulle descrizioni e comparazioni all'interno della parlata al centro dello studio, di parlate contigue e quelle rilevanti per la spiegazione di determinati fenomeni del linguaggio orale. Il nostro obiettivo era di presentare la struttura dell'idioma, la sua descrizione e comparazione, senza alcuna pretesa di fornire una spiegazione esaustiva delle isoglosse.

Parole chiave: l'idioma di Potarje, idioma di transizione, idioma misto, sistema consonantico, processi fonetici

GEOLINGVISTIČKI I GEOGRAFSKI STATUS POTARJA

Pojam *Potarje* kao geografski možemo posmatrati u užem i širem smislu, a sljedstveno tome i govor, tj. govore ovoga područja (Vujičić, 1996, 31–32). U svojim radovima vezanim za ovu oblast Dragomir Vujičić govori o dijalekatskom izgovoru ovog hidronima i označavanju prostora i oblasti uz Taru modelom prefiksno-sufiksne tvorbe, kakvu su Sloveni ponijeli iz stare postojbine:

Dijalekatski izgovor ovog hidronima na području cijelog toka je Tàra, padežni oblici s prijedlozima ili bez njih imaju izgovor: s Tàre, nà Taru, Tàrom, tàrskī, tàrskē stījene i sl. [...] U durmitorskom kraju kažu za one što žive „s drugu stranu Tare“, na drugoj obali, da su Zàtarci dok oni iz sandžačkog kraja ove na lijevoj obali počesto zovu Prekòtārci (s tim što i jedan i drugi etnik počesto imaju prizvuk pejorativnosti). [...] Od žitelja s obje strane rijeke Tare teško da će se čuti prefiksno-sufiksni tip Pòtarje. [...] Jer, Tara se po svemu uklapa, da se poslužimo riječima A. Peca u „one južnije predjele naše teritorije“, gdje je česta pojava uopštavanja hidronima i za toponim: Raška, Zeta, Bosna. Drugo je pitanje zašto je to tako. Peco se tu našao na vratima najprihvatljivijeg objašnjenja: „[...] od starosedelačkog stanovništva preuzeti su gotovi nazivi za pojedine rečne doline, i sa znatno širim značenjem – za označavanje celih oblasti, srednjovekovnih država. Tako su u ovim krajevima tvorački impulsi doneseni iz stare postojbine ostali neiskorišteni“. Kada je riječ o rijeci Tari, onda treba, čini nam se, još jedan momenat imati u vidu: tamo „oblasti oko Tare“, kako se uobičajeno to „oblast“ shvata gotovo i da nema, jer je njeno korito u najvećem dijelu toka uklješteno u kanjonu sa gorostasnim liticama (Vujičić, 1996, 31–32).

Dijalektološkim istraživanjima se, svakako, ne mogu povući stroge granice, što zbog prirode samog govora kao žive kategorije, što zbog nepodudaranja geografskih i geolingvističkih okvira, odnosno „granica“. U globalnoj dijalektološkoj podjeli ovi govori

pripadaju u najvećem dijelu *istočnohercegovačkim*, tj. najprogresivnijim govorima štokavskog dijalekta koji čine *osnovicu* standardnog srpskog jezika. Međutim, ono što ovaj govor/govore sa stanovišta arealne lingvistike svrstava u pojedine tipove ili skup podtipova u lingvističkom i geolingvističkom smislu jeste to da su na svojim rubovima i dublje *prelaznog* i *miješanog* tipa. Radoje Simić (1972, 22–23) interpretira pojmove prelaznih i miješanih govornih tipova u dijalekatskoj kompoziciji levačkog govora koji bi se u izvjesnom smislu mogli prihvatiti kao opšteteorijski.¹

Prelazne, tj. granične govore posmatramo, u kontekstu našeg istraživanja, kao govorna područja, tj. govorne oaze među različitim dijalektima koja u izvjesnoj mjeri i na različitim nivoima čuvaju forme jednog i drugog dijalekta (u našem slučaju zetsko-raškog i istočnohercegovačkog), a miješani govorni tip nastaje u okviru jednog dijalekta uplivom markantnih formi govora koji se „sudaraju“ (u našem govoru uticaj bosanskih govora u rubnim oblastima vidan je u nekim fonološkim i leksičkim formama, a pošto se radi o istom dijalektu nema važnijih odstupanja u distribuciji akcenata).² O dijalekatskom statusu govora Potarja i o pojedinim fenomenima pisali smo u više navrata (Bojović, 2002, 213–218; Bojović, 2006, 57–63; Bojović, 2008a, 223–341; Bojović, 2009, 54–83).

Oblast Potarja u mikrogeolingvističkom pogledu je sa svih strana oivičena govorima koji su kao tipovi relativno opisani u dijalektološkim radovima: 1. govori na desnoj obali rijeke Tare „granične“ se s govorima Pljevalja i bliže okoline, a u svom srednjem i zapadnom dijelu i sami bi se mogli svrstati u govore Pljevalja i šire okoline, koji su karakteristični i po uticaju bosanskih govora i govora muslimana, 2. govori lijeve obale, odnosno govori u srednjem dijelu, drobnjačkog tipa, na jugoistoku prelaze u govore arhaičnijeg „južnijeg“ tipa. Na rubnim područjima, oko izvora i ušća, i s jedne, i s druge strane rijeke Tare, imamo isti dijalekatski tip.

Tako bi se ovi govori u nekom zamišljenom koordinatnom sistemu mogli opisati po horizontalnoj i vertikalnoj osi. Krajnji punktovi na vertikalnoj osi bili bi: Žabljak–Pljevlja, a na horizontalnoj Foča–Kolašin. Horizontalna koordinata je rijeka Tara koja na izvje-

1 „Mešani govori po pravilu imaju drukčiju stratifikaciju crta od prelaznih. Kod ovih prvih slojevitost je horizontalnog tipa (kontaktnog) (ist. D. B.) pa bilo da se radi o prostom tangentnom rasporedu pojedinih elemenata – slučaj kada se može povući izoglosa za deo teritorije govora sa jednom od dvaju mogućih formi, a gde se po pravilu ne javljaju forme obične na drugom dijelu teritorije – i jedna i druga crta imaju kod svojih nosilaca karakter obaveznosti, čime se isključuje druga - kod mešanih govora radi se svakako o koincidenciji većeg broja osobina) – bilo o mrežastom – ekstremni tip ovog drugog je onaj gde granicu nije moguće ni povući jer nosioci i jednog i drugog idioma imaju difuzni raspored na celom prostoru. Živeći izvesno vreme jedni kraj drugih, ali po pravilu nosilac jedne od osobina ne upotrebljava onu drugu (jednostavniji i običniji tip je onaj sa sistemom enklava, jezičkih ostrvaca na jednoj i na drugoj strani granice. U prelaznim govorima slojevi su raspoređeni vertikalno – nosioci oba tipa osobina su iste ličnosti koje poznaju i jednu i drugu formu neke jezičke crte i upotrebljavaju ih nazizmjenično a sa gledišta repartitije jedne i druge radi se o fakultativnosti, tj. o relativizaciji pojedinih fonoloških, morfonoloških i drugih distinkcija. Razvitak mešanih govora ide u pravcu prelaznog tipa (nosioci jedne forme primaju onu drugu, tako da i jedna i druga od obaveznih postaju fakultativne), a prelaznih ili prema stilske diferencijaciji različitih crta (često dolazi do delimičnog ograničenja u repartitiji paralelnih formi uz semantičku ili sintaksičku diferencijaciju), ili pak dolazi do eliminisanja jedne od dveju mogućnosti“.

2 O ovim i sličnim fenomenima v. posebno u: Jovanović, 2014 a, 139–158.

Slika 1: Karta ispitivanog područja (Potarje) (Izvor: GIS, baza podataka, Uprava za nekretnine Crne Gore, 2008)

stan način razdvaja, u srednjem toku, govore desne i lijeve njezine obale. Osim polovina centralnog kruga, s jedne i sa druge strane Tare, svaki preostali punkt, u bilo kojoj tački presjeka, u dijalektološkom smislu nije atipičan.

Sudeći prema krajnjim koordinatama, ovo područje obuhvata nekoliko opština: govorno područje okoline Kolašina pripada i Podgorici, govor komskih seljaka je u blizini albanskih sela, a idući nizvodno smjenjuju se opštine: Kolašin, Mojkovac, Žabljak, Pljevlja, dok je krajnji punkt na sjeverozapadu granica prema Repu-

blici Srpskoj i Bosni i Hercegovini. Posjetili smo selo Vranovina posred kojeg je povučena granica između Republike Srpske i Crne Gore. Tik uz granicu, s jedne i druge strane, žive komšije čiji se govor, prirodno, ni u čemu ne razlikuje.

Opseg našeg istraživanja označen je kao area geografskim nazivom *Potarje*, ali se postavlja pitanje percepcije samog pojma, i kako smo već rekli, njegovog značenja. U širem smislu gledano, radi se o relativno velikom prostoru, koji uključuje i donekle dijalektološki istražene oblasti, a i neki punktovi predstavlja-

ju tipove tih govora koje sagledavamo i u odnosu na opisano stanje u monografijama i komparativno, tj. u odnosu na susjedne govore i govore Potarja u cjelini. Mi smo se, sagledavši komparativno situaciju u govorima, opredijelili za oblast naseljenog pojasa uz rijeku Taru, s lijeve i desne strane. Time smo, u izvjesnoj mjeri, racionalizovali predmet istraživanja, ali i lingvogeografski „zaokružili“ ovu oblast.

Iako je nekada na ovom području bilo tek po nekoliko kuća obično razbacanih u kršu i po lukama današnja slika ovog područja nije takva, ili makar nije u nekim selima, kao što je npr. *Đurđevića Tara* na desnoj strani ili *Tepca* na lijevoj, ali ima sela u kojima je odvajkada bilo nekoliko kuća kao što je *Rasova*, s lijeve strane rijeke.

Pravac našeg istraživanja kretao se linijom, (idući od izvora ka ušću rijeke Tare), sela i gradova, na desnoj strani: *Jabuka*, *Han Garančica* (HG), *Mateševo*, *Kolašin* (K), *Rovačko Trebaljevo* (RT), *Bjelojevići*, *Tutići* (T), *Slatina*, *Prošćenje*, *Premćane*, *Đurđevića Tara* (DT), *Lever Tara* (LT), *Zasada* (Z), *Ograđenica* (O), *Meštrevac*, *Vranovina* (Vr); a na lijevoj: *Babljak*, *Bakovići*, *S'ergošće* (S'), *Moračko Trebaljevo* (MT), *Štitarica*, *Podbišće*, *Polja* (P), *Šćepan Polje* (ŠP).

Kanjon Tare je u velikom dijelu nenaseljen, tako i da nemamo neku potpunu liniju naseljenih mjesta, a ta pojava u izvjesnom smislu predstavlja zanimljivost zbog mogućeg značaja izolovanosti i udaljenosti govora na neke njegove osobine.

Pojam *Potarje*, geografski, može imati dvostruko značenje: 1) u širem smislu, kako se obično geografski definiše, podrazumijeva šire područje toka Tare, gdje pripada i međuriječje Tare i Lima, odnosno područje za koje je uobičajen naziv *Zatarje* (Šćepanović, 1979, 5); 2) u užem smislu poima se kao oblast sa lijeve i desne strane rijeke koja u neku ruku predstavlja geolingvističku cjelinu, objedinjenu punktovima i preovladavajućeg govornog tipa, i govornih tipova s kojima se kao geografska oblast graniči.

SUGLASNIČKI SISTEM

U odnosu na sistem suglasnika u standardnom srpskom jeziku prisutna je razlika koja je svojstvena i ostalim ijekavskim govorima a to je, prije svega, postojanje dijalekatskih glasova *s'* i *z'*, i sporadičan izostanak suglasnika *h*:³

a)	p	t	k	b)	s	s'	š	(h)		
	b	d	g		f	z	z'	ž		
c)	c	č	ć	d)	m	r	v	l	n	
	dž	đ						lj	nj	j

Usnjeni i usneno-zubni suglasnici

Odnos f/v

U govoru Potarja nedovoljno je izdiferenciran odnos usneno-zubnog suglasnika *f* i dvousnenog sonanta *v* jer se veoma često upotrebljavaju paralelno, a u govoru starijih ljudi preovladavaju oblici sa *v* i oni se mogu smatrati kao arhaično obojeni. Uglavnom su oblici sa *f* porijeklom strane riječi što zapravo znači da je u tom položaju *f* dobijeno iz stranih jezika:

višek(P)/*fišek*(DT), *vāmilija*(RT)/*fāmilija*(Pb), *sòvra/sòfra*(Vr), *trèvit/trèfit*(DT), *vānjela/fānjela*(DT, R, K); *jèftino*(DT), *šòver*(DT)/*šòfer*(DT) *kàva*(Pb, S'), *DT/kàfa*(DT), *kavàna*(S')/kafàna(S'), *Vèrdinanda*(P)/*Fèrdinanda*(DT).
Inače se u dijalektima srpskog jezika veoma rijetko razvija u obrnutom uticaju: *fřba/vřba*(DT). Oblici sa *f* karakteristični su za „nove“ riječi: *pròfisor*(*pròfesor*)(Pr), *ofìcir*(T), *fèbruār*(Pb), *fè*(m) *bruār*(DT), *Filip* (S'), *jèftin*(O).

Govor Jezera i Šaranaca, koji je u susjedstvu ovih govora, ne zna za glas *f*, ali je zabilježen u riječima novijeg datuma (Ostojić, 2016, 152–153).

Suglasnik p

- Labijalno *p* na početku riječi ispred zubnog eksplozivnog glasa *t* ispada: b) Takođe, ispada ispred prednjenepčanog frikativnog *š* i prednjenepčane afrikate *č*: *čèla* (DT, MT), *šènica*(Vr), *šenica*(K).
- U sredini riječi *p* prelazi u sonant *v* ispred afrikate *č*: *kòvča* (:kòpča), *zakòvčati* (:zakòpčati) (DT, Z, S').

Suglasnik v

Mogućnost realizacije sonanta *v* redukovana je u odnosu na standardni jezik u susjedstvu nekih konsonanata (najčešće mekih ali ne samo njih). Često dolazi do njevog gubljenja, bilo ispred, bilo iza konsonanata, kao i nekim suglasničkim grupama (Jovanović, 2014b, 67).

- Suglasnik *v* gubi se ispred *j* (<ě) u grupama *cvj* (<cvě), pa nalazimo jotovane oblike: *Čètko*(T), *pročètati*(DT) (*procvljètati*), *iščètati*⁴ (DT, RT); *svj* (<svě): *s'edočanstvo* (*svljedočanstvo*) (DT), *Čètko*(T), *pročètati*(DT) (*procvljètati*), *pos'edòčiti* (Vr; T, P) (*posvljedòčiti*), dok u grupi *dvj* (<dvě) imamo epententsko *l* koje se jotuje: *dvljèma*(Pb), *dvljèsta* (GD).
- Ispred *j* *v* se gubi: 1) na početku riječi: *jèverica*(GD) (:vljèverica), 2) u leksemi *čovjek*: *čoèka*(Vr; Pb),

3 O suglasniku *h* i njegovom statusu u ovom govoru vidjeti detaljno u: Bojović, 2008b, 89–99.

4 Oblik nastao nakon gubljenja *v*, jekavskog jotovanja i asimilacije suglasnika po zvučnosti i mjestu tvorbe: *iz+cvjetati>iscjetati>iščetati*.

č^oek (P). Nestabilnost sonanta v ispred j poznata je u ovoj leksemi na širem prostoru i „ustalila se u obliku č^ojek – sa različitim varijetetima izgovora j, što može dovesti do potpunog njegovog gubljenja: č^o(v)jek“ (Jovanović, 2014b, 68) , 3) kao i ispred lj: kr^ljaču(GD), p^ostalj^o (Vr). Njegova artikulacija ispred j nestabilna je pa je moglo da se izgubi i prije gubljenja j u ovoj poziciji i sličnim pozicijama.

- c) Suglasnik v gubi se u riječi mrtvac: m^rtac (DT), m^rca (GD), a katkad u riječi svr^ab : sr^ab (GD), ^osrab^o (P).
- d) Grupa kv uproštena je u rječci k^akvi i pokaznoj zamjenici t^akva, onakva: ma k^aki(GD), k^aki(K), t^ak^e (DT), (o)n^aka(LT). Objašnjenje za ovu pojavu može se naći ne samo u težnji za gubljenjem konsonatskog materijala, nego i morfološkom perspektivom, tj. vezivanjem za kvalifikativne zamjenice (Jovanović, 2014b, 67), kao i za oblik rječce kaki.

Dentali

Dentalni plozivi d i t su veoma nestabilne artikulacije u raznim pozicijama u riječima i sintaksemama, kako je i u većini narodnih govora.

- a) U krajnjem st okluziva se uglavnom ne čuva: r^ad^os (O), mⁱl^os(ŠP), pr^edn^os (Vr), mⁱl^ad^os (Vr, DT), k^rs (GD, ŠP), vl^as (GD, RT), svⁱjes (Z, O), li^čn^os (RT), st^ar^os (RT), b^ol^es (RT).
- b) Prema odnosu u standardnom jeziku -stan/-sna, analogijom prema ženskom rodu gdje je t ispalo ispred n, u muškom rodu upotrebljavaju se oblici bez t: ž^al^osan, sv^jes^an, m^asan, r^ad^osan (S', DR, Vr, Z, R, T), b^oles^an (RT), mⁱlos^an (DT).
- c) Imamo i gubljenje t u infinitivnom nastavku -(s)ti, mada veoma rijetko i više na području prelaznih govora, u infinitivu koje bilježi Vušović (1927, 32): m^us (HG), kr^as (K), ^ukras (GD).

Slični procesi odvijaju se u santhiju:

- a) Suglasnik d ispada u predlozima pod, ispod, pred, ispred i od, ispred riječi koje počinju dentalima d i t: p^o dren^om (LT), isp^o tora(DT), pre t^eras^om (K), ispre d^ovratnika (Z), o d^evetn^es (GD), o š^eset (P), o d^vades (GD), i u prilogu ^ozd^o (LT) (od^ozd^o).
- b) Dental d se ne čuje ispred suglasnika k i g kod predloga pred i ispred: pr^e ku^u (LT), pr^eku^a(DT), ispre k^olibe (T). Gubi se i ispred suglasnika g: pre gl^av^om(K), p^o glavu(T). Zabilježili smo i gubljenje ispred p: pre p^opa(GD).

- c) Pošto afrikate ^e i ^d u svom glasovnom sklopu imaju suglasnike t i d, oni se ispred njih, a na kraju predloga i u nekim spojevima, ne artikuliraju: pr^e Đurđev dan (DT), ispr^e č^oška (GD), k^o-đevera(DT), k^o-Čosovića (LT), s^a ^e (S')(sad ^e), s^a ^u (GD). Tako je i ispred afrikate dž: k^o dž^aka (DT), pr^e džandarima(P), ispo dž^ade (DT, S'). Gubljenje je fakultativno i zavisi od tempa i intenziteta govora, uobičajenosti sintakseme, itd.
- d) Kada se nađe pred riječima koje počinju zubnim strujnim glasovima s i z, kao i zubnim frikativnim š i ž, krajnje d ispada: pr^e smrt (GD), ko S^oje (DT), k^o zub^ara (S',HG), isp^o staj^e (DT), ispr^e sta^e (O), pr^e zⁱd (Vr), pr^e ž^bun (Z), ispre Š^ola (DT), kao i u nekim spojevima: k^a su (LT) (kad su), s^asu (DT) (sad su) (LT).
- e) Slične učestalosti i u sličnim fonološkim uslovima je gubljenje dentalne okluzive t u riječima koje čine akcenatsku cjelinu sa sljedećim riječima. Takve je prirode gubljenje t kod brojeva⁵ pet, devet i deset: des^e br^ava (DT), des^e kⁱl^a (MT), p^e godⁱn^a (DT), p^e d^an^a (LT), dev^e strvin^a (DT). Ispadanje se događa i u složenim brojevima: ped^es^e br^av^a (LT), dv^aes (S',MT), š^ese g^odⁱn^a (K), ped^ese d^an^a (GD), dv^aestoro (GD), ped^es^e (K,P), kao i u spojevima brojeva kojima se izražava neodređena vrijednost: p^eš^es (LT). Ako je broj nosilac akcenta onda t ostaje: d^eset td^ana (Vr), d^evet đ^ev^ojak^a (O), p^et zmⁱj^a (DT), mada se osjeća izvjesna redukcija. U brojeva š^eset (š^ezd^eset), č^eteres (č^etrd^eset) d je ispalo disimilacijom prema t. U sredini riječi između vokala d nestaje: dv^aes(LT), tries(GD).
- f) Do gubljenja ploziva dolazi na kraju predloga koji je srasao u složenicu: p^ozida (ŠP), pr^es'ednik (DT,RT,O), pr^estaviti se (DT), pr^estavio se (GD), naživlj^eti (DT), oš^etati (ŠP), oč^epiti (RT), ocij^epiti (DT,Vr). Ovi glasovi su postojani na kraju prefiksa gdje se čuva značenje riječi: p^ot^uknjica (GD), podg^oniti (Vr), potp^etiti (ŠP).
- g) Redovno je gubljenje ispred nastavka -stvo: gosp^ostvo (Vr), br^astvo (T), lj^ustva (HG), sr^estvima (RT), a kada se nađe ispred pridjevske nastavka -ski, stapajući se sa s, nakon asimilacije po zvučnosti, daje afrikatu c: s^ucki (DT), br^acki (HG), krv^acki (ŠP), lj^ucka (DT,P), mil^ecki (RT), gr^acko (LT).
- h) U primjerima s osnovom od glagola vidjeti i gledati gubi se d, a potom nastaje asimilacija i sažimanje vokala. Sličnu pojavu imamo i kod broja jedan. d^aviš (DT) i viš nn^ešto (Vr), p^ogl^aj (DT), j^ene r^ede (LT), j^ene b^ule (LT), j^ean (DT). Oblici j^ean, j^ena karakteristični su za bosanske govore i govor

5 Jovanović (2014b, 93) navodi da se ne može dati pouzdan zaključak u načinu prevazilaženja izgovora suglasničkih grupa d, t + srodni suglasnik u pozicijama santhija, pa „ostaje da prenesemo jednu uočljivu tendenciju: do gubljenja istih ili srodnih dodirnih suglasnika mnogo teže dolazi kada su susjedne riječi neenklitične, kada se svaka od njih posebno izgovra i u slučajevima kada smisao zahtijeva da oba glasa treba izgovoriti. Zato i ne čudi činjenica da je kod brojeva pet, šest, devet i deset koje imaju osobinu da iz sfere samostalno izgovorenih riječi pređu u proklitike gubljenje krajnjeg t i najdosljednije“.

muslimana odakle su se proširili, u malom obimu, i na govor pravoslavnog življa.⁶

- i) Suglasnik *t* gubi se ispred *n*: *dirěkno* (K), *direkno* (ĐT, Pb).⁷
- j) Konsonant *t* gubi se na kraju riječi: *jõpe*.
- k) Suglasnik *d* gubi se unutar riječi: *názornik* (K).
- l) Sekundarno *d*, u službi partikule, imamo u primjerima: *prijed* (K), *pòslijed* (K). Ovi su oblici karakteristični za prelazne govore.
- m) Suglasnik *d* zamjenjuje sa *j* i *đ* u priložima i rječama: *kùj* (Z, O, ĐT), *kùj ćeš* (ĐT), *kùj god* (RT), *štò gođ* (P).
- n) Supstitucija *d-t* uobičajena je pojava kod imenice *kómad* : *kómata* (Z, O, Vr, P), *kòmat* (ĐT), *komātić* (GD, RT).
- o) Jedna od upadljivih osobina u području miješanih govora, ali i onih područja gdje žive muslimani, jeste *geminacija* u grupama *dn*, *dñj* : *glánna* (LT), *zànjnjī* (Vr). Grupa *dn* očuvana je u oblicima prezenta glagola *čuti*: *čùdnēm*⁸ (ĐT), *čùdnū* (LT).

Ova osobina je izražena u govorima muslimana u istočnobosanskim govorima (Jahić, 2002, 191) koji se i „graniče“ sa govorima Potarja, ali je od muslimana primaju i pravoslavni. Ova izoglosa poznata je bosanskim govorima, smatra se kompaktnom u istočnobosanskom govoru, na prostoru između gornjih tokova Drine i Bosne (Jahić, 2002, 158–159). Međutim, i u govoru muslimana ova osobina slabi udaljavanjem područja od istočnobosanskih govora (Peco, 1964, 190–191). Inače, proučavanjem ove izoglose na slovenskom terenu bavio se Jahić,⁹ dovodeći je u vezu sa međujezičkim kontaktima. Na takvo njeno porijeklo uticala je konfesionalna ograničenost na govor muslimana, kao sistemske osobine, i na ostale govore, kao nesistemske (Jahić, 2002, 161).

Vuković prisustvo geminacije objašnjava kao proces nastao u okvirima religiozno-obrednih manifestacija i emocionalnim vezivanjem muslimana za značenje primarnih riječi (Vuković, 1963, 157–172).

Jahić, međutim, konstatuje da „slovenske geminate i na mikro-arealu nastaju ne kao rezultat vanjskih jezičkih uticaja već kao unutarstemska mogućnost koja se na jednom terenu ostvaruje, a na drugom – jednostavno ne ostvaruje. U tom smislu, npr. jedna Žepa, kompaktna muslimanska zona, sa sačuvanim elementima izvorne narodne kulture, decenijama skoro odsječena od

rogatičke i višegradske čaršije, ima geminatu kao strukturnu osobinu“ (Jahić, 2002, 161).

Nazali

- a) Ispred nekih suglasnika imamo promjenu *m* u *n*, tj. delabijalizaciju glasa *m* u santhiju i unutar riječi:¹⁰ *mòlīn te* (ĐT), *kúmīn te* (S'), *kònsija* (LT), *ùnče* (ĐT) (:ùmače). To se događa i u paradigmi: *kínka* (ĐT) (:kímak). Suprotno, u pozicijama *n + b*, *p* čuje se glas *m*: *zelēmbač* (RT), *jedām brav* (Vr), *jedāmpuť*¹¹ (ŠP):
- b) Neutralizovana je opozicija suglasnika *n* i *m* u pretkonsonantskoj poziciji, iza vokala: *Anka* (ĐT), *bánka* (T, ŠP), *Srbijánka* (Vr), *džumbus* (ĐT), *zūmbul* (LT) *pántīm* (ŠP, RT), *sedandēset* (MT).

Za ovakve postvokalske pozicije Čupić (1977, 51) konstatuje da „daju utisak da je prethodni samoglasnik nazalizovan, a u stvari, radi se o kombinatoričnim varijantama, a ne o supstituciji ovih suglasnika ili nazalizaciji vokala pred njima“, a Pešikan (1965, 115) ističe tendenciju gubljenja suglasničkog elementa, ali se nazalni element čuva i obuhvata imploziju sljedećeg suglasnika i skoro redovno – u izvjesnoj mjeri cio prethodni samoglasnik (*banka*).

Redukovana artikulacija *n* ispred suglasnika prisutna je i u standardnom jeziku.

- c) Suglasnik *n* gubi se u nekim riječima: *fināsist* (RT) (:finansist).
- d) Suglasnička grupa *mn* ima sljedeće promjene:
 - 1) *mn > ml*: *mlògo* (RT), *mložina* (ĐT), *umlòžilo* (LT), *nàjamlīk* (ĐT), *sedāmlēs*, *osāmlēs* (ĐT). Posljednji oblici su veoma rijetki. U govorima se sreće oblik *m*lim (:mislim): *jā mlīm* (ĐT, RT).
 - 2) *mn > vn*: *òbravnica*¹² (RT, ŠP), *gùvno* (ŠP). Promjena je manje prisutna ako je osjećanje granice sloga jače vezano za značenja opšteg dijela i sufiksa: *zimnīca* (HG), *slāmnica* (GD).
 - 3) *mlj > mnj*: *súmlja* (ĐT), *dìmljaka* (LT) i *ml j > ml:mùmljā* (T).
- e) Izgovor stranih riječi sa umetnutim *m* i *n* prisutan je u govorima: *šēnšīr* (GD, S'), *šēmšīr* (ŠP, ĐT), *fēmbruār* (LT), *kòmendija* (ĐT), *policinskī* (S'), *istòrinskī* (RT, T), *aùstrinskōga* (P). Kod pridjeva može biti u pitanju analogija prema prisvojnim pridjevima na *-in*: *pártijin*, *istòrijin*.

6 Lever Tara je (LT) je selo u kojem žive muslimani i u tom pogledu predstavljalo govornu enklavu, a Vranovina (Vr) je selo pravoslavnog življa na granici između Crne Gore i Bosne i Hercegovine.

7 Primjeri se prozodijski razlikuju, pa se stoga ponavljaju.

8 Oblici su mogli nastati analogijom prema oblicima iz narodnih govora: *budnem* i *bidnem* – od glagola *biti*. Sela *Đurđevića Tara* (ĐT) i *Lever Tara* (LT) su sela u susjedstvu; u prvom žive pravoslavci, u drugom muslimani.

9 Jahić (1984, 75–92) (na primjerima sonantne geminacije *dn > nn*, *dñj > njnj*; *dl > ll* u dijalektima slovenskih jezika).

10 Jovanović (2014–2015) analizira ovu pojavu u durmitorskim govorima, praveći razliku u odnosu na primorske crnogorske govore u kojima je i kraj riječi obuhvaćen prelaskom *m* u *n*.

11 Pešikan (1965, 115) detaljno opisuje redukciju nazala, pa, na primjer, između ostalih pozicionih varijanti, za ovaj slučaj kaže: „Jezik po pravilu ne dodiruje alveole; usljed nazalne implozije usnenog suglasnika akustički utisak je bliži glasu *m* nego *n*: *zelenbač*, *jedanput*“.

12 Vuković (1938–1939, 40) pretpostavlja gubljenje veze sa riječju *ramo* i asocijativnu vezanost sa riječju *brav*.

- f) U riječima *nàkom-nàkon* (ŠP), *odàlen-odalem* (Vr), *òklen-òklem* (DT), naizmjenično se upotrebljavaju nazali *m* i *n*, ali je isključivo *òtlen* (Z, O) i *otàlen* (Pr, DT).
- g) Uopšten je nastavak *-nja* kod nekih imenica ženskog roda: *tášnja* (Vr, S'), *mášnja* (DT).
- h) U nekim primjerima imamo sekundarno *n* koje je često partikula: *tàden* (S'), *òklen* (GD), *odàlen* (DT), *nùdan* (P). Ispadanjem finalnog *e* i sažimanjem i duljenjem dvaju *e* u medijalnoj poziciji mogli smo dobiti *ènēn* (DT). Oblik je mogao nastati od izraza *ene, en(e)*, koji je čest u govoru i upotrebljava se prilikom iščudavanja: *>eneen>ènēn*.
- i) Uobičajen oblik u govorima je *nòp-stòp* (*non stop*) (Vr), *nòpstop* (DT), u kojima je *n* zamijenjeno sa *p*.

Likvide *l*, *lj*, *r*

- a) Na kraju riječi i sloga *l* se čuva uz analošku podršku drugih oblika: *tòpal* (Vr), *òbal* (RT), *bijel* (DT), *vàl* (DT), *vèl* (ŠP), *ùmilno* (S'). Odnos *-lac/-oca* eliminisan je, izuzev u primjerima: *kòlac/kò(l)ca* (ispred *l* imamo *o*). U množini je: *kòlčevi*, *kòčevi* (S', Pb). Kod pridjeva je *vreo*, *truo*, *go* ali i: *bijel*, *topal/topao*, *cio/cijel* (RT, S', LT). Do analoškog obnavljanja *l* dolazi iza *a* i iza refleksa dugog *ě*, jer je ovdje udaljavanje od osnovnog oblika najizrazitije.
- b) Likvida *l* gubi se u primjerima: *bóna*, *bóno* (*bólan*, *bólna*) (DT).
- c) Iza vokalnog *r* prelazi u *o*: *ùtrò* (DT), *sàtrò* (ŠP) *nàkrò* (*nakrati*) (DT, GD), *vřò* (P) (<*vrhao*), u muškom rodu jednine radnog glagolskog pridjeva. Iza *e* prelazi u *o*: *kis'eo* (LT, DT), *àndeo* (: *àndijo*) (RT, T), *Aràndeo* (: *Aàrandjel*) (DT).
- d) U mijesanim govorima imamo oblike sa redukovanim *l*: *miš'ite* (O, Vr). Inače je redukcija, pa i gubljenje ovog glasa karakteristično za glagol *misli*ti i u drugim područjima Potarja: *miš'im* (DT, RT).
- e) Katkada u govorima dolazi do supstitucije suglasnika *lj* glasom *j*: *šúpje* (ŠP), *šúplje* (Vr), *òpjačkati* (: *opljačkati*) (DT), *gróbje* (: *gróblje*) (T), *izbjēn>izbijen* (: *izbljen*) od glagola *izbiti*, u značenju *istučiti* (DT). Oblici nastali kao rezultat starog i novog jotovanja suglasnika *p* i *b* podliježu destabilizaciji (Jovanović, 2014, 95-96). Umjesto *Skòplje* često je *Skòpje*.
- f) Vokalno *r* imamo u primjerima: *ùmrò* (Pr), *prèmrò* (ŠP), *pòtrò* (DT), *Pótrò mu svù njǐvu s gòvedima*, *Zàmrò mu svàki dàmar* (DT).
- g) Pravilna distribucija vibranta *r*, poremećena je u prezentu glagola *moći* (Jovanović, 2014, 60). Suglasnik *ž* prelazi u *r* veoma često: *mòre* (RT, O).
- h) Sekundarno *r*, koje ima funkciju partikule imamo u primjerima: *tàdār* (P), *òndār* (GD, RT), *onùdār* (DT). Krajnje *r* u *èner* vjerovatno je analoškog porijekla prema: *tàdar*, *òndar*, *tùdar*, *onùdar*.

Suglasnici *s'* i *z'*

Ovi glasovi upotrebljavaju se u narodnim govorima Crne Gore, i ne samo u njima. Njihovu artikulaciju opisao je Danilo Vušović ispitujući govor istočne Hercegovine (Vušović, 1927, 16). Izgleda da se ova dva glasa obrazuju na istom mjestu gdje i suglasnici *ć* i *đ*, a palatalizovanjem su dobili drukčiju modifikaciju izgovora na taj način što se vrh jezika, od mjesta artikulacije *s* i *z* pomjera malo naviše i unazad, a prednji dio jezika više se približava alveolama i nepcima, te tako čini tješnji prolaz vazdušnoj struji tako da frikativnost, usljed većeg trenja vazduha, postaje ekspresivnija, ali ne toliko jaka da bi zvuk postao šuštav. Za razliku od artikulacije *ć* i *đ* pri čemu zadnji dio vrha jezika dodiruje prednje nepce čime se stvara eksplozija, prilikom izgovora *s'* i *z'* ne javlja se eksplozija, zadnji dio vrha jezika ne dodiruje nepce već je dodir razdvojen vazdušnom strujom (Vuković, 1938-1939, 44). Uostalom, *s'* i *z'* su spiranti, a *ć* i *đ* afrikate.

- a) Glas *s'* dobijen u procesu jekavskog jotovanja imamo u primjerima: *s'èda* (S', HG), *s'èkira* (DT, Vr, T), *s'èdī* (S'), *s'edī* (K), *s'èra* (DT), *s'edòčiću* (S'), *pres'èdela* (S'), *s'èdnice* (K), *sús'ednih* (MT), *s'èdio* (Z, O), *prés'ednicima* (RT), *s'èkli* (Vr).
- b) Glas *s'* dobijen u neposrednom dodiru sa *j* koje nije od *jata* već od *ǐj*, imamo u primjerima: *pàs'ǐ(S')*, *pàs'a brùka* (LT, Vr, T), *s'àkti se* (DT), *pròs'àk*, *pros'àkinja*, *ss'ùtra* (*ali: klasje*, *osje*) (RT), *sù'tri dan* (Z, O). Vuković (1939-1939, 45) konstatuje da se *-je* osjeća kao produktivan nastavak za obrazovanje zbirnih imenica te tako čuva granicu sloga. Čupić (1977, 43), međutim, bilježi: *klás'e*, *ós'e*. Ako se između *s* i *j* nađe *v* u primjerima ovoga tipa, onda dolazi do redukcije glasa *v* i jotovanja: *s'èt* (<*sávjet*) (T, RT), *s'èdok* (ŠP, S'), *s'èdodžba* (RT), *s'ètovati* (Pb). Međutim, neke knjiške riječi čuvaju *v*: *svjètlòst*, *svjètlìca*, *svjèsan*.
- c) U govorima srećemo oblike dobijene asimilacijom po mjestu tvorbe ispred *ć* i *đ*: *is'ćerati*, *is'đeteline*. Takve primjere bilježe Vušović (1927, 17), Čupić (1977, 44) i Pešikan (1965, 110). Bilježimo primjere u kojima je šuštavi frikativni glas malo umekšan narednim mekim *ć* i *ć* onako kako bi se umekšalo svako obično *š* i *ž* ispred mekog glasa: *iš'ćerati* (RT, DT), *iž'đeteline* (P), *iž'ljùbiti* (Vr), *čàš'ćen* (O, DT).
- d) Ovaj glas javlja se u individualnim hipokorističkim i ostalim obrazovanjima: *Bús'a* (DT), *S'óla* (ŠP), *Pés'o* (GD), *Mis'a* (O, DT), *Más'a* (Vr), *Mäs'a* (K). Imamo ga u izrazima za vabljenje stoke: *s'oks-* *s'òks*, *s'ika*, *kis'-kis'*, *s'oli-s'oli*. Sreće se u riječima koje označavaju podozrenje, gnjev, mržnju ili ironiju: *Kàko je mùs'avo* (DT), *S'úma je tò vèlika* (DT), *Šta tò rádiš*, *Dàs'ko?* (DT)?

- e) Upotreba suglasnika *z'* mnogo je rjeđa: *iz'esti*(ŠP), *iz'elica*(Vr), *iz'eli* (T).

Vušović (1927, 1927, 45) pravi razliku u „osjećaju“ složenosti ovih riječi: *j* iz riječi *jesti* ponaša se kao *j* od kratkog *ē* (*io-jeo*) pa se u složenicama kod kojih drugi dio počinje ovim *j* gubila granica sloga, dok se čuvala u složenicama kod kojih je drugi dio počinjao običnim *j*, što upućuje na zaključak da se jotovanje ovih glasova vršilo još prije zamjene kratkog *ē* sa *je* – još dok je *ē* bilo diftonškog karaktera, pa je prvi zatvoreniji element tog glasa mogao, prije prelaska u *j* umekšati prethodni glas. Čupić (1977, 43) ističe odnos *iz+je:iz+ja* i to da se u *iz'esti* i *izjednačiti* radi o istoj granici sloga kao u primjeru *izjedna*. Moguće je pretpostaviti da se radi o semantici glagola *iz'esti* i gubljenju značenja prefiksacije. Naime, osnovni glagol *jesti* može biti i završenog, i nesvršenog vida. Glagol *iz'esti* označava završenu radnju, pa imamo odnos *jijedemm*: *iz'edem* (*pojedem*).

Međutim, kod Vušovića nalazimo i *iz'jednačiti* i *iz'edna* koji danas arhaično zvuče i na tim prostorima.

U ovim govorima imamo oblike *koz'i*, *kođi*, *koz'i*, *kođavina*, *uđati*, a oblici *koz'i*, *koz'avina* karakteristika su južnijih govora: starocrnogorskih i govora Bjelopavlića. U Pivi i Drobjaku (Vuković, 1938–1939, 45) prisutno je *kođi*, *kođavina*, *uđati* (:uzjati-uzjahati).

Afrikate

- a) Iako je *i* inače leksički ograničen glas *z* (*dz*) skoro da izostaje na ovom području, izuzev u nekim individualnim obrazovanjima, u tepanju, obično upućenom djeci: *dózi* (:dódi), *zàvole* (:đavole), i sl.
- b) U govoru muslimana u Potarju nije prisutno nerazlikovanje afrikatskih parova *đ:dž*, *ć:č*: samo je *džāmija*, *čāršija* (LT). Inače, neerazlikovanje parova afrikata u većin i govora muslimana u istočno-bosanskim govorima odvađa ih od istočnohercegovačkih u kojem govor muslimama razlikuje te parove.
- c) Afrikate *ć* i *đ* prelaze u *j*: *sinoj*, *òj*, *gòj* (*i gòđ*), *nòj* (*ónđe*), *vòj* (*vóđe* i *óvđe*), *nòj* (*nóć*), *něj* (*néćeš*) (DT, LT, S').
- d) Afrikata *c* zamijenjena je svojim eksplozivnim elementom: *tèsta* (DT) (:cèsta), ili afrikatom *č*: *prebāčiču* (K). Zabilježili smo i supstituciju s *sa* c: *pcùjem*¹³(M).

O suglasniku j

Opštedijalekatska osobina govora srpskog jezika je nestabilna artikulacija glasa *j*. U upotrebi ovog glasa sjeverniji govori Crne Gore razlikuju se od južnijih, naročito od tzv. *starocrnogorskih*.

- a) Na početku riječi *j* se dobro čuva: *jòš*, *jáviti*, *jùtro* (u sintagmi *dobro jutro j* je redukovane artikulacije). Ovakav izgovor prisutan je na cijelom području.
- b) Ispred vokala *e* u izvjesnim riječima *j* se dobro čuva na čitavom području: *jěž*, *jěvtino*, *jěverica*, *jedínak*, *jédina*. U oblicima glagola *jesam*, obično u upitnim rečenicama, kad ovaj oblik nije naglašen *j* se ne čuva, ali se čuva u iskazima gdje je riječ posebno naglašena i gdje riječ čini rečenicu: *E li dòšò?* *Jěs* (ali i: *Es dā*). Inače, oblik *es* prisutan je u govorima okoline Nikšića, u Banjanima. U „spontanijem“ govoru *j* se ne čuje: *Pòšò ja èdnom ù Pljevlja* (DT), *Imā èdno desétak dānā* (ŠP), *...ima èdnu* (GD). U širokoj upotrebi je *jòpět* i *jòpe*, pored *òpet* (P, LT, RT).
- c) Gubljenje suglasnika *j* u drugim pozicijama u riječi zavisi od glasovnog skupa u kome se nalazi.
- 1) *j* se dobro čuva između „tvrdih“ vokala: *újam* (Vr), *pròdāju* (DT). Na području prelaznih govora *j* se ne čuje usljed prozodijskih uslova: *sastāu* (K), *reprodukkūu*(K).
 - 2) Između palatalnih vokala *i* i *e* *j* je nestabilno: *něednom*(P), *sfi'e*(P), u *kra'eve* (P), *zbije* (P), *zà'edno*(S), *rādnie* (K), *dvij'e* (LT), *bī'e*(S'), *mī'e*(Vr), *đ'e* (RT).
 - 3) Između dva ista palatalna vokala vokal *j* ispada i dolazi do kontrakcije: *itrī* (ŠP), *čī,nīčī* (DT), *siromāšnī* (S'), *zadrītī* (MT), *Srbii* (Vr), *najvāžnijī* (GD), *kòme'ie* (S'), *đé'ie* (RT), *rānie'ie* (RT). U posljednjoj grupi primjera sažimanje je nepotpuno.
- d) Između tvrdih i palatalnih i između palatalnih i tvrdih vokala *j* se pomalo gubi i čuje se onoliko koliko je potrebno za prelaz artikulacije od tvrdog ka palatalnom vokalu i obrnuto, dok se između tvrdih vokala *i* i *e*, i obrnuto, skoro gubi: *kāžuēm* (DT), *zāednica* (LT), *zā'edno* (S'), *tròe* (ŠP), *tvòega* (T), *Děān* (DT), *Rādoe* (ŠP), *Spāsòe* (DT), *kò'e* (S'), *tò'e* (P), *móro'ie* (GD), *dvò'e* (GD), *tàko'ie* (GD), *bò'e* se (LT), *postòe* (S'), *prisvo'e*(S'). U riječima s prefiksima bolje se čuva osjećanje za morfološku granicu: *prejáviti*, *ùjesti*.
- e) Iako mu između *o* i *i* ima mjesta po fonetskom sastavu riječi, *j* je veoma nestabilno: *obòica*, *bròim* (GD), *kròiti* (T), *dvòicu* (GD, LT), *òbo'i* se (LT), *kò'i* (K, RT), *tròica* (Z, O), *bòim* se (RT). Nasuprot prethodnim primjerima, u obrnutoj poziciji *j* se čuje, iako mu tu fonetski nema mjesta: *bìjo* (K, M, RT, HG, S'), *obòlijo* (S'), *s'edòčijo* (DT), *rādijo*(RT), *fijòrin* (S'), *pòpuštijo* (RT), *milijóna* (RT), *penzijòner* (RT), *oženijo* (RT).
- f) Između *a* i *i* čuje se *j* nešto pasivnije artikulacije: *ne zafřka'i* (Pb), *pròda'i* (ŠP), *ùda'i* (DT), *ùda* (DT), *pròda'i* (LT).

¹³ Afrikatizacija nije zabilježena u durmitorskim govorima (Jovanović, 2014, 98). Zabilježena je u nekim crnogorskim govorima zetsko-raškog tipa.

- g) Između *a* i *e* glas *j* se slabije čuje: *ù kra'ëve* (*P*), *štà'ë* (*G*, *S'*), *Sàra'ëvo* (*Vr*), *néma'ë* (*Vr*), *ràn'ëve* (*RT*).
- h) Između *u* i *e*, takode, *j* se slabije čuje: *ìnteres'ë* (*RT*).
- i) Između *i* i *a* imamo još pasivniju artikulaciju: *Mil'ja* (*K*), *nìč'ja* (*M*), *č'ja* (*S'*).
- j) Iza tvrdih vokala, a ispred konsonanata, *j* se čuva: *ne bôj'te se* (*K*), *záj'miti*, *němoj'te* (*DT*) (*němo-te*).
- k) Gubi se iza mekih glasova: *něli* (*M*) (*nej li*, *nećeš li*), a česti su primjeri gdje se *j* od sufiksa je gubi poslije *č* i *ž*: *náruče* (*S'*), *bôža* (*DT*) (*bôžja*), *òbilježe* (*Vr*).
- l) Supstituiše se sa *n* veoma često: *kòmšinski* (*Pb*), *ràkinski* (*DT*), *istòrinski* (*LT*, *T*).
- m) Vrijednost partikule *j* ima u primjerima: *òndāj* (*S'*, *LT*, *MT*), *túj* (*LT*, *DT*, *MT*, *Z*, *O*, *S'*), *mógaj* (*RT*).

Neka analoška pomjeranja u refleksima glasovnih promjena

Palatalizacija *k* i *g*

- a) U govorima postoji tendencija, da se u dativu i lokativu imenica 3. vrste uspostavi velar¹⁴: *Stánk/Stánci* *Milki/Milci*, *Bránk/Bránci*, *Jágliki/Jáglici*, ali: *AAlugi* (naziv sela). Prvi oblici su običniji. Oblici *fijòki*, *plànkinki*, *májki* (*DT*, *RT*, *Vr*, *T*) su takode običniji od oblika sa *c*, koji su nastali po principima standardne sibilizacije.
- b) U 3. l. plurala prezenta imamo: *rèku/rèču*, *pèku/pèču*, *vúku/vúču* (*ŠP*, *K*), koji su rezultat analogije prema oblicima u kojima je došlo do palatalizacije
- c) U tvorbi pridjeva od ličnih imena imamo odnos *k/č*, sličan prethodnom odnosu. *Zòrkìn/Zòrčìn* *Milikìn/Miličìn*, *Jáglikìn/Jágličìn*, *Mijoljkìn/Mijoljčìn* (*O*, *MT*, *K*, *GD*).
- d) U nominativu plurala kod pridjeva imamo: *jèdnaci/jèdnaki* (*DT*, *RT*, *S'*). Dakle, čuju se i ne-standardni sibilizirani oblici.

Asimilacija po zvučnosti

Analoška pomjeranja imamo u: *nisak*, *žitak*, *blisak*, *usak* (*Vr*, *ŠP*, *HG*) (ali: *slàdak* (*K*)). Analogijom prema zavisnim padežima u kojima je izvršena asimilacija po zvučnosti, alternativne foneme su se uspostavile i u nominativu.

Karakteristične fonološke pojave

- a) U govorima se sreću primjeri asimilacije u različitim slogovima jedne riječi ali ne u onoj mjeri kao

u južnijim crnogorskim govorima (Vušović, 1927, 26; Pešikan, 1965, 126; Čupić, 1977, 2): *šušbina*, *užēži* (*užēži cigar*) (*DT*, *ŠP*).

- b) Primjere disimilacije imamo u riječima u kojima meki glasovi *č* i *đ* starog jotovanja, ispred mekog *nj*, gube meki glasovni element: *kùtnji*, *pòtkutnjica*, *vòtnjak*, *nòtnjik*, *něsretnjik* (*RT*, *ŠP*, *DT*).
- c) Imamo primjere prelaženja strujnog suglasnika u afrikatu: *načkiljiti/naškiljiti*; *čkiljav/škiljav*, *džbàn/žbàn*, *Cmiljana*, *Cmilja* (*Smilja*), *crijèmuša* (*srijemuša*) (*HG*, *T*, *ŠP*). Leksema *članak* ima oblik *čljának* i *šljának* (*Prèbila nògu u šljánku*) (*DT*).
- d) Desonorizacija je manje prisutna, ali se, međutim, obezvučavanje vrši u sandhiju, što je, u stvari, asimilacija po zvučnosti i to kad sljedeća riječ počinje bezvučnim suglasnikom. Ponekad dolazi do desonorizacije na kraju iskaza: *Nòš češ dònijeti* (*DT*), *Gròp ti pùkò* (*GD*), *Ùbijo te Bòg^k* (*ŠP*), *Bòg^k te* (*K*).
- e) Asimilaciju suglasnika po mjestu i načinu obrazovanja imamo u primjerima: *pòšlje*, *Ščèpan*, *ščèr* (*Vr*, *GD*), *šnjègovi*, *ràščerati*, *iščùpatii*, *šljúbljeno*, *uščita*, *uščekate*, *šnjjima*, *běž njega*, *šljúdima* (*RT*).
- f) Metatezu srećemo u primjerima: *neòkle* (*òdnekle*), *gnjila* (*glina*), *čèpurka* (*pèčurka*), *òkle* (*oàkle*, *odàkle*), *p(r)àprat* (*pàprat*), *šunjati* (*njùšiti*), *šnjùvalo*, *vàs* (*säv*) (*RT*, *M*, *S'*, *DT*). Sreće se: *kùcati* i *cùcati*, *Štano cùkuče* (*DT*), *Cùkuče cipelama* (*LT*).
- g) Dodavanje suglasnika bilježimo u primjerima:
 - 1) na početku riječi: *sprèšan* (*potreban*, *tal. presse-to*), *nùgo* (*ùgao*), *bobúljak* (*obúljak*) (*Vr*, *O*, *DT*).
 - 2) u sredini: *zdrènuti*, *zdrìo*, *zdrèla*, *ždràknuti*, *zdráci* (*zràk*, *zdráci*), *prokmòliti* (*promòliti*), *brèz*, *brezobràzluk*, *brezprèkoran*, *ozdònud*, *ozdòvud* (*ŠP*, *RT*, *LT*, *Vr*, *T*).
 - 3) na kraju riječi dodaju se suglasnici: *tàdar*, *òndāj*, *dèdèr*, *odozgòr* (*K*), *òndār* (*Z*, *O*), *tùn* (*Z*, *O*), *òtlen* (*Z*, *O*). Široko je rasprostranjena upotreba oblika *blàgòš* (*K*, *DT*, *ŠP*, *Pb*) sa sekundarnim *š*, nastala vjerovatno po analogiji prema ličnom imenu *Blàgoš*.
- h) Stare suglasničke grupe *skj*, *zgj* u štokavskom su obično *št* i *žd*, ali je katkad i *šč* i *žđ*: *iščém*, *išči*, *zaišči*, *biščem*, *pobiščem* (kod starijih) (*P*, *DT*). Grupe *st*, *št* i *šč* smjenjuju se: *pùstiti* (*pùštiti/pùšćiti*), *nàpuštiti* (*nàpustiti*) i (*spùštiti/spùšćiti*), *střcati* (*štrcati*) (*ŠP*, *RT*, *HG*), kao i *sl* i *šlj*: *zàpošljeno* (*Vr*), *zapòslen* (*K*).

Jekavsko jotovanje

Jekavsko (najnovije) jotovanje rasprostranjeno je u ovom govoru:

¹⁴ Jovanović (2014, 101) tvrdi da se „rezultat sibilizacije *k > c* probio u durmitorskim govorima, za razliku od crnogorskih govora starijeg tipa i u vlastita imena“.

- a) t+j, d+j (j<ě): *lěceti, cěрати, išćerati, dōćerati/ doćerati, šćeti, đeca, prāded, đevōjka, dētelina* (DT, K, ŠP), *viđećeš* (RT), *vōđe* (GD, Vr) ali i: *vōj* (Vr). Pridjev *tjelesni* u govorima je češći u ekavskoj formi: *telesni* (DT, P, RT, ŠP) (*Ima velike telesne ozljede*). U govorima često sretamo i oblik *telo*. Ekavska forma je mogla nastati pod uticajem religijskog i konfesionalnog diskursa. Na cijelom području je glagol *tješiti* (DT, ŠP) (ali: *ućešiti* (kod veoma starih osoba)). Obično je *djelo* (ŠP, DT, HG) (ali: *Dóće dēlo na viđelo* (DT)).
- b) l, n +j(<ě) >lj, nj: *šljēme, njēžan, ljepōta, ljēto, prōljētos, šnjēgovi* (S', ŠP, T, Vr; O, DT).
- c) Jekavsko jotovanje je sporadično obuhvatilo i usnene suglasnike: p, b, v i m: *t'pljeti, ūmljeti, pljēvati, pljēsma, pljēgav, mljēsec, vljētar, vljēra. življeli* (RT, DT, S'), *mljēsec* (RT). O jekavskom jotovanju s i z govorili smo u okviru opisa glasova a s' i z'.

ZAKLJUČAK

Raznovrsnost oblika na nivou suglasničkog sistema na ispitivanom području ukazuje na karakteristike govora koje bilježenjem i deskripcijom predstavljaju fakat dijalektološkoj nauci. U kontekstu relativno kompaktnog govora Potarja, što nimalo ne umanjuje značaj varijantnosti unutar njega, osvrnuli smo se na *miješane* i *prelazne* govore zbog njihovog specifičnog geolingvističkog statusa. Izdajamo neke karakteristične osobine.

S obzirom na postavljeni osnovni cilj istraživanja, a to je da su granice među dijalektima i tipovima govora uslovnog karaktera, te da se takav karakter izdvaja na osnovu pravaca rasprostiranja govornih crta, možemo zaključiti sljedeće:

1. Izvorne istočnohercegovačke osobine prisutne su u centralnoj regiji Potarja, a one su strukturno najbliže osnovici standardnog srpskog jezika.
2. Miješani govorni tip poprma uticaje bosanskih govora. Upadljivija osobina na području miješanih govora jeste geminacija u grupama *dn, dnj: glānna, zānjnji* i ukazuje na uticaj bosanskih govora na govor Potarja, i onda kad je ovo područje udaljeno od granične oblasti, kao što je govor

sela Lever Tara u kojima je živalj uglavnom muslimanske konfesije. U sredini riječi gubi se suglasnik g na području miješanih govora (*jānje*). U deklinaciji gubi se čitav slog (*jānjāca*). Ova osobina je karakteristika i govora u unutrašnjosti, kao što je npr. Govor Banjana (zabilježeno od informatora sa ovog područja). Ove pojave ukazuju na različite pravce rasprostiranja govornih crta, konfesionalni uticaj, kao što je primjer sela Lever Tare, ali i miješanjem govora pravoslavnog i muslimanskog življa, što pokazuje i uticaj bosanskih govora na govor pravoslavnih u graničnoj oblasti miješanih govora (Vr), i govor Banjana, udaljen od granične oblasti.

3. Stanje u prelaznim govorima koji predstavljaju „sudar“ dvaju dijalekata različite strukture ukazuje, uz osobine koje ih kao divergentne polarizuju, i na uticaj na crte u prelaznom govoru iz pravca zetsko-raškog dijalekta:

- a) Prelazni govori imaju čest infinitiv bez nastavka –ti: *mūs (musti)* (HG), *krās (krasti)* (K).
- b) Na području prelaznih govora j se ne čuje usljed prozodjskih uslova: *sastāu* (K), *reprodūkuu* (K).
- c) Upotreba glasa s' je obična u govoru Potarja. Međutim, morfematska granica uslovljava opstanak grupe sj u primjerima tipa *klasje, osje*. U govorima južnije od prelaznih zabilježen je oblici *klās'e, ós'e*.
- d) Upotreba glasa z' mnogo je rjeđa: *iz'esti, iz'elica, iz'eli, iz'edem* (ali: *izjedna, izjednāčiti*).

U ovim govorima imamo oblike *kōzi, kōdi, kōz'i, kōdavina, ūdati*, a oblici *koz'i, koz'avina* karakteristika su južnijih govora.

Što se glasovnih procesa tiče jekavsko jotovanje je obična pojava. Međutim, i ono je nedosljedno. Pridjev *tjelesni* u govorima je čest i u ekavskoj formi *tēlesni*. U govorima često sretamo i oblik *tēlo*, Preovladava i oblik *djēlo*, a oblik *đēlo* zabilježili smo jedino u okviru frazeološkog izraza. Ekavska forma je mogla nastati pod uticajem religijskog i konfesionalnog diskursa, a jotovani oblik pod uticajem forme izraza (*Doće dēlo na viđelo*).

Na cijelom području je glagol *tješiti*, ali i *ućešiti* (kod veoma starih osoba).

SUGLASNIŠKI SISTEM IN POMEMBNEJŠI GLASOVNI PROCESI V GOVORICI POTARJA (V KONTEKSTU MEŠANIH IN PREHODNIH GOVORNIH TIPOV)

Draga BOJOVIĆ

Univerza v Črni gori, Filozofska fakulteta, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Črna gora
e-mail: dragabojovic@t-com.me

POVZETEK

V prispevku je opisan sistem soglasnikov v govorici iz Potarja. To je območje na severu Črne Gore. Omenjena govorica pripada vzhodnohercegovski dialektu in je na meji prehodnega in mešanega značaja. Specifičnost tega geolingvističnega področja se kaže v tem, da prikazuje govorico kot živo kategorijo ter, da administrativna meja v jezikoslovju in sami govorici ni nujno meja med »jeziki«, temveč mejno območje med govoricami. To velja za območje med Črno Goro, Bosno in Hercegovino in Srbijo. V naših raziskavah so te govorice predstavljene kot mešan tip govoric. Ugotavljamo, da so na nivoju prehodnih govoric večje strukturne razlike med govoricami različnih dialektov ter v okviru sistema soglasnikov, ki je relativno stabilen, in v okviru ene države, kot pa na nivoju mešanih govoric istega dialekta danes treh držav.

1. Izrazita značilnost na področju mešanih govoric je geminacija v skupinah *dn, dnj*: *glanna, zanjnji*.
2. V sredini besede se zgubi soglasnik *g* na področju mešanih govoric: *janje*. Pri sklanjatvi pa se zgubi cel zlog: *janjaca*.
3. Pri prehodnih govoricah je pogost nedoločnik brez podaljška *-ti*: *mus (musti) kras (krasti)*.
4. Na področju prehodnih govoric se soglasnika *j* ne sliši zaradi prozodičnih pogojev: *sastau, reprodkuu*.
5. Uporaba glasu *s'* je običajna v potarski govorici. Vendar je morfemska meja pogoj za obstanek skupine *sj* v primerih kot so *klklasje, osje*. V govoricah, ki so južnejše od prehodnih se pojavljajo oblike *klas'e, os'e*.
6. Uporaba glasu *z'* je veliko manj pogosta: *iz'esti, iz'elica, iz'eli, iz'edem* (ampak: *izjedna, izjednačiti*). V takšnih govoricah najdemo oblike *koz'i, kođi, koz'i, kođavina, uđati*, medtem ko so oblike *koz'i, koz'avina* karakteristika južnejših govoric.
7. V glasovnih procesih je jekavsko jotovanje vsakdanji pojav, vendar ni dosledno. Pridevnik *tjelesni* je v govoru pogost tudi v ekavski obliki *teelesni*. Pogosta pa je tudi oblika *teelo*. Prevladuje tudi oblika *djelo*, medtem ko se oblika *đelo* pojavlja samo v obliki frazeološkega izraza. Ekavska oblika je lahko nastala pod vplivom reli-gijskega in konfesionalnega dirkurza, jotovana oblika pa pod vplivom forme izraza. (*Doće đelo na viđelo*). Na celotnem področju se pojavlja glagol *tjeešiti*, medtem ko *uyćešiti* le pri starejših osebah.

Ključne besede: govorica Potarja, prehodni govor, mešani govor, soglasniški sistem, glasovni procesi

IZVORI I LITERATURA

Bojović, D. (2002): O nekim refleksima „jata“ u sjeverocrnogorskim govorima. Zbornik radova sa naučnog skupa „Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića“, Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 213–218.

Bojović, D. (2006): Mjesto govora Potarja u svijetlu dijalekatskih tipova. Glasnik Odjeljenja umjetnosti, br. 24, Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 57–63.

Bojović, D. (2008a): Iz sintakse govora Potarja. Srpski jezik XIII/1-2. Beograd, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Studije srpske i slovenske, 323–341.

Bojović, D. (2008b): O suglasniku h u govoru Potarja. Zbornik Instituta za srpski jezik SANU 1, posvećeno dr Dragu Čupiću povodom 75-godišnjice života. Beograd, Institut za srpski jezik, 89–99.

Bojović, D. (2009): Neke morfološke osobine govora Potarja. Glasnik odjeljenja umjetnosti, br. 27, Podgorica, CANU, 54–83.

Čupić, D. (1977): Govor Bjelopavlića. SDZb XXIII. Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik, SANU.

Jahić, D. (2002): Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne. Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knjiga VIII. Sarajevo, Institut za jezik u Sarajevu, 15–235.

Jahić, D. (1984): Izoglosa i faktor medjujezičkih kontakata (na primjerima sonantne geminacije dn > nn, dnj > njnj; dl > ll u dijalektima slovenskih jezika). Južnoslovenski filolog XL, Institut za srpskohrvatski jezik, 75–92.

Jovanović, M. (2014a): Akcenatski i vokalski sistem govora na tromedji Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. U: Stojanović, J. (ur.): Durmitorski govori. Nikšić, Izdavački centar Matice srpske Društva članova u Crnoj Gori, 139–158.

Jovanović, M. (2014b): Durmitorski govori. Nikšić, Izdavački centar Matice srpske Društva članova u Crnoj Gori.

Ostojić, V. (2016): Govor Jezera i Šaranaca. Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, CANU.

Peco, A. (1964): Asim Peco, Govor istočne Hercegovine, Srpski dijalektološki zbornik XIV. Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik.

Pešikan, M. (1965): Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori, Srpski dijalektološki zbornik XV. Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik.

Simić, R. (1972): Levački govor, Srpski dijalektološki zbornik XIX. Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik.

Šćepanović, Ž. (1979): Srednje Polimlje i Potarje (istorijsko-etnološka rasprava). Beograd, Srpska akademija nauka i umjetnosti.

Vujičić, D. (1996): Iz onomastike, leksikologije i dijalektologije. Podgorica, Unireks.

Vuković, J. (1938-1939): Govor Pive i Drobnjaka. Južnoslovenski filolog XVII. Beograd, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.

Vuković, J. (1963): Refleksi međujezičkih dodira u fonetskim osobinama. Radovi Naučnog društva BiH, knj. XX, Sarajevo, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 7, 157–172.

Vušović, D. (1927): Dialekt Istočne Hercegovine, Srpski dijalektološki zbornik III. Beograd – Zemun, Srpska kraljevska akademija.